

50.

KEMÂLPÂŞAZADE'NİN ÂİLE HUKUKU İLE İLGİLİ BAZI FETVALARI

Dr. M. ESAD KILICER

Ünlü Osmanlı âlimlerinden ve şeyhülislâmlarından birisi de Kemâlpaşazade veya İbni Kemâl diye anılan Ahmed Şemsüddin Efendidir. 873H./1468 M. yılında Edirne'de doğmuş, 940 H./1534 M. yılında şeyhülislâmlık görevinde iken İstanbul'da ölmüştür.¹ Ömrünün son sekiz yılı bu görevde geçmiştir. Büyük bir Türk âlimi olan Kemâlpaşazade, çeşitli ilim dallarında yazmış olduğu eserlerinin çoğunu, o zamanın ilim dili olan Arapça ile kaleme almıştır. Türkçe eserlerinin sayısı da bir hayli kabarıktır. Bu makalemizde üzerinde durmaya çalışacağımız fetvâları da onun Türkçe yazılmış eserleri arasındadır.² Kemâlpaşazade, arapça ve farsçayı gayet iyi biliyordu. Tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm konularında yazmış olduğu eserler hep arapçadır. *Gülistan*'a nazire ola-

1 Kemâlpaşazadenin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Prof. Dr. Şerafettin Turan, *Tevârih-i Ali Osman* VII. Defter, Ank. 1957, IX XIX, İsmet Parmaksızoğlu, İslâm Ansiklopedisi Kemâlpaşazade md. Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ank. 1949, c. II, s. 664-667. Mecdi Efendi, *Şakâyk Tercümesi* s. 381-5. Bursalı M. Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 223-4. Brockelmann, GAL II, 597 vd. Supp. II, 668 vd. Rifat Efendi, *Devhatu'l-Meşâyih*, s. 16 vd. Kâtip Çelebi, *Sullamu'l-Vusûl ilâ tabakâti'l-Fuhûl*, İst. Süleymaniye Şehit Ali Paşa. Ktp. 1887, v. 20b. Avukat Dr. Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ank. 1972, s. 17-20. Yazar, hayatlarını anlattığı 129 şeyhülislâmın, 124 adedinin hayatını anlatan tarihçi Ahmed Refik Bey'in "Osmanlı Şeyhülislamları" adlı ve *İlmiye Salnâmesi*'nde yayınlanan (s. 322-641) 319 sayfalık makalesinden hiç bahsetmemektedir. Halbuki şeyhülislâmların hayat hikâyelerini anlatırken hep bu makale takip edilmiş, dil bakımından sadeleştirmeler yapılmış, bazan da cümleler atlanmıştır. Sayın yazar, eserinin 20. sayfasında Kemâlpaşazadenin eserlerini sayarken "Tevârih-i Ali Osman'ın Türkçe tercümesi" diyerek, zaten Türk dili ile yazılan eserini müellife tercüme ettirmektedir! Kemâlpaşazadenin 36 adet basılmış arapça risalelerinin, Türkçe yayınlandığını ifade eden yazar yanlış bilgi vermektedir.

2 Fetvâ kelimesi, genç ve kuvvetli anlamında olan "fetâ" dan gelmektedir. Fetvânın çoğulu fetâvî veya fetâvâ'dır. Fetvâ, lügatte bir hâdisenin hükmünü beyan eden veya hükmünü koyan, daha kısa bir tabirle, güçlükleri çözen kuvvetli cevaplar manasındadır. Fetva fakihin hüküm mahiyetinde olmaksızın, verdiği cevap manasına gelir. Fetvayı veren fakihe müftî denir. Kâzî ile müftî arasında mahiyet bakımından fark vardır. bk. Ebululâ Mardin, İ. A. Fetvâ md. Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I. s. 258-9.

rak yazdığı farsça eseri *Nigaristan* latinceye tercüme edilmiştir. *Hadâikül-Hakâyık* adlı eseri farsçanın vasıflarından bahseder. *Muhîtu'l-Luğa* adlı kitabını da arapçadan farsçaya tertiplemiştir.³

Kemalpâşazade'nin fetvaları henüz ayrı bir kitap halinde yayınlanmış değildir. Matbû fetvâ mecmualarında ve başka eserlerde az sayıda basılmış fetvaları bulunmaktadır.⁴ Şeyhülislâmın fetvalarını yazma mecmualar halinde kitaplıklarda bulmaktayız. Bu mecmuaların büyük hacimli olanları bulunduğu gibi, küçük risale halinde olanları da vardır. Kemalpaşa'ya ait en geniş fetva mecmuası, İstanbul Belediye Kitaplığı, Muallim Cevdet Bölümü 0 44 de kayıtlı *Fetâvây-ı İbni Kemâl* adlı eserdir.⁵ Bu mecmuadaki fetvalar, hemen hemen hukukun bütün alanlarına temas etmektedir. Kitap orta boy olup, 321 varaktır. Şeyhülislâmın fetvalarından büyük bir kısmını içine alan başka bir mecmua⁶, İst. Nurosmaniye Kitaplığında bulunmakta ve *Fetâvây-ı İbni Ke-*

3 bk. İ. A. İsmet Parmaksızoğlu, *Kemalpâşazade* md.

4 bk. *İlmiye Salnamesi* (İst. 1334 H./1915-6 M.) s. 347-354 de Kemalpâşazade'nin on adet fetvasının tıpkı basımı neşredilmiştir. Fetvaların cevap kısımları ile imzalar Şeyhülislâmın el yazısı ile dir. *Neticetu'l-Fetâvâ*, s. 622-3 de iki fetvası yer almıştır. *Şeyhülislâm Ebussud Efendi Fetvaları Işığında* 16. *Asır Türk Hayatı*, İst. 1972, mesele no: 79, 160, 518, 696, 697. Bu beş fetva Kemalpâşazade'ye aittir. Prof. Dr. Hüseyin C. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri* (Ank. 1971) adlı eserinde Kemalpâşazade'yi anlatmış ve 4 fetvasını nakletmiştir. bk. s. 108.

5 Bu fetva mecmuasının tertibi fıkıh kitaplarının tertibine oldukça uymaktadır. Tahâret, salat, zekât, oruç ve hac bölümlerine kısaca yer verilmiştir. (v. 1a-8b). v. 9a dan itibaren nikâh konusuna geçilmektedir. Daha sonra cezâ hukuku yer alıyor: kitabü'l-hudûd (v. 52a), kitabü's-serika (v. 59a), yol kesme (v. 59 b), kitabü's-siyer (v. 60a), zimmînin müslüman olması (v. 62b) cizye ve kilise ilgili ile fetvalar (v. 65a), timar ve livâ (v. 67a), lukata ve kaçan köle (âbık) (v. 69a), mefkûd (v. 69b), şirketler (v. 71a), icâre (v. 238b) ikrâh (v. 256a). rehin (v. 272a), cinâyetler (v. 277b), ferâiz (v. 314a) ve arâzi ile ilgili fetvalarla (v. 319a - 321b) kitap son bulmaktadır.

6 Bu mecmua, İst. Nurosmaniye ktp. 1967 de kayıtlı olup, 178 varaktır. Her varakta 15 satır vardır. Türkçe nesih hatlıdır. Sonunda (v. 178a), Muhammed b. Ahmed b. Mü'min tarafından 1013 H./1604-5 M. tarihinde istinsah edildiğine dair şu kayıt vardır: تمت الكتاب بعون الملك الوهاب حرره الفقير الحقير محمد بن أحمد بن مؤمن غفر الله له ولو اديه ولاخوانه ولاخوانه 1013

Bu mecmuanın içinde başka âlimlere ait vetvalara da yer verilmiştir. Mesela, v. 93a da Muhammed Fenâri'nin, v. 95b de Şeyhülislâm Abdülkadir Efendi (ö. 955 H./1548 M.) nin, ve Müfti Şeyh Efendinin birer fetvası bulunmakta, v. 97b den itibaren Şeyhülislâm Çivizade (ö. 954 H./1547 M.) ye ve Kadiri Çelebi (ö. 955 H./1548 M.) ye ait bir kaç fetva yer almıştır. Daha sonra Sa'di Çelebi (ö. 945 H./1539 M.) ve Ebussud Efendi (ö. 982 H./1574 M.) ye ait fetvalara da yer verilmiştir (v. 175 b). Bu arada, v. 164b de, H. 901 ile 908/1495-1502 M. yılları arasında Şeyhülislâm olan Efdalzade Hamidüddin Efendinin bir fetvası geçmektedir.

mâl adını taşımaktadır. Kemalpaşazade'nin fetvaları İstanbul'daki diğer birçok kitaplıklarda ve başka kitaplıklarda da bulunmaktadır.⁷

Osmanlı Şeyhülislâmlarından bir kısmının vermiş oldukları fetvaların nasıl toplanmış olduğu konusunda Kâtip Çelebi bize şu bilgiyi vermektedir.⁸ "Ebussuûd'un fetvalarını Bozanzade (بوزن زاده) adıyla meşhur olan Mevlâ Muhammed b. Ahmed toplamıştır. (ö. 983 H./1575-6 M.). Fetvaları bap ve fassillara göre tertip etmiştir. Yine bu fetvaları, Veli Yegân diye bilinen Mevlâ Veli el-İskilibî de toplamıştır. Bu zat topladığı esere, Mevlâ Ali Cemâlî'nin İbni Kemâl'in, Sa'dî Çelebi'nin ve Çivizâde'nin fetvalarını da ilhâk etmiştir. Bu eser, bir fıkıh kitabı şeklinde tertip edilmiştir. Her iki fetva mecmuası da makbûldür ve elden ele dolaşmaktadır. Veli Yegân 998 H./1598 M. yılında ölmüştür. İbnu'l-Edhemî diye bilinen Manisa'lı Mevlâ Sa'dî b. Hasan, İbni Kemâl'in fetvalarını 939 H./1533 M. yılında bir araya getirmiştir. Yine Kemalpaşazade'nin fetvalarını 946 H./1539 M. de Çivizade, 948 H./1541 M. de Mevlâ Kâdiri toplamışlar, Muhyiddin adlı bir şahıs, bu fetvaları 4 bâb olarak tertip etmiştir. 1. bâb ibâdetlere, 2. bâb muâmelâta, 3. bâb nikâh ve talâka 4. bâb da ferâize tahsis edilmiştir."

İslâm hukuku tarihinde, fakihlerin verdikleri fetvaların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Diğer mezheplerde olduğu gibi, Hanefi mezhebinde de bu çeşit kitaplar, 4. H. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Fetvâ kitaplarıyla birlikte, *el-vâkıât* adı verilen eserlerin de ortaya çıktığı görülmektedir.⁹ Hanefi mezhebinin ilk imamlarına ait olan, *Zâhiru'r-Rivâye* ve *en-Ne-vâdir* adlı eserlerde bulunmayan meseleleri çözen müctehidler, yapmış oldukları icthatlardan meydana gelen bu eserlere, *fetâvâ* ve *vâkıât* adını vermişlerdir.¹⁰

7 bk. *Fetâvây-ı İbni Kemâl* (yazma), İst. Fatih Millet Ktp. Şer'iye, 79. İst. Üniversitesi Ktp. 6253. Süleymaniye Fatih Ktp. 2348/1. Dârulmesnevi Ktp. 118. Esad Ef. 1017. Yeni Cami, 685. Bu mecmuanın v. 183b - 263a arasında 80 varaklık bölümü Kemalpaşazade'ye ait fetvalar olup arapça yazılmıştır. Bir kaç tane farsça fetva da geçmektedir. Bu fetvaların sonradan bu iki dile çevrilmiş olması akla gelebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. 3601 de kayıtlı fetva mecmuası hernekadar Ebussuud Efendi'ye izâfe edilmişse de, bu âlimin fetvaları arasında, Kemâl paşazade'nin, Çivizade Muhammed Çelebi'nin, Sa'dî Çelebi'nin ve Ali Cemâlî (Zenbilli Ali Ef.) nin fetvaları da yer almıştır.

8 bk. *Keşfu'z-Zunûn*, s. 1219-20. Kâtip Çelebi, İlmü'l-fetâvî başlığı altında, burada 128 kadar fetva mecmuasının adını vermiştir.

9 bk. Aynı eser, s. 1998-9.

10 Ünlü Hanefi fakihî Ebu'l-Leys Nasr es-Semerkaudî (ö. 375 H./985 M.) nin *Kitâbu'n-Nevâzil*'i bu çeşit bir eserdir.

Daha sonraki yüzyıllarda, Hanefi mezhebinde birçok fetva kitapları yazılmıştır.¹¹ Bu fetva kitaplarının özelliği, bunların resmi kodifikasyonlar olmaması, âlimlerin kendi istek ve emekleri sonucu olarak meydana getirilmiş olmalarıdır. Yalnız 11.H./17. M. yüzyılda Hind sultanı Muhammed Evrengzib Bahadır Âlemgir (1028-1118/1618-1706), o zamana kadar verilen fetvaları toplamak istedi. Sultanın emri ile kurulan bir ilim heyetinin çalışmaları sonucu, *el-Fetâvâ el-Hindîyye* veya *el-Fetâvâ el-Âlemgiriyye* adıyla bilinen fıkıh kitabı ortaya çıkmıştır. Meşhur Hanefi fakihî Ali b. Ebî Bekir Mergînânî (ö.593H./1197 M.) nin *Hidâye* adlı fıkıh kitabının tertibinde olan bu toplama, yarı resmî idi ve hâkimleri bağlayıcı bir karakteri yoktu. İçine aldığı bir çok fıkıh meselelerin bir kısmı, her zaman meydana gelen gerçek olaylardır. Eserdeki bir kısım fetvalar ise -Hanefi müctehidlerin âdetlerine uygun olarak- sadece düşünülmüş olaylardan ve onların hükümlerinden ibarettir.

Osmanlı devri âlimlerinin vermiş oldukları fetvaların büyük çoğunluğunun zamanımıza kadar ulaşmış olduğunu memnurlukla ifade edebiliriz. Bilhassa Şeyhülislâmların verdikleri fetvaları, onların yakın çalışma arkadaşları, talebeleri ve fetva eminleri toplayıp birer mecmuâ hâline getirmişlerdir. Fetvalar bir araya getirilirken, her kitabın tek bir âlime ait olmasına çok kere dikkat edilmemiş, konu ile ilgili başka âlimlerin fetvaları bir araya yazıla gelmiştir.¹² Kitaplıklarımızda yer alan bu fetva mecmualarının bir kısmı yayınlanmış bulunmaktadır.¹³ Yayınlanmış Türkçe fetva kitaplarının, fetva aralarında veya

11 Meşhur Hanefi fetva mecmualarını şöylece sıralayabiliriz: Abdürreşid Velvâlicî (ö. 450 H./1058 M. den sonra) nin *el-Fetâvâ el-Velvâlicîyye*'si. Hasan b. Mansur Kâzihân (ö. 592 H./1196 M.)nin *el-Fetâvâ el-Hâniyye*'si. Zahiruddin Muhammed Buhârî (ö. 619 H./1122 M.) nin *el-Fetâvâ ez-Zahirîyye*'si. İbrahim b. Ali Tarsûsî (ö. 758 H./1357 M.)nin *el-Fetâvâ et-Tarsûsiyye*'si. Bu kitap, *Enfaul-Vesâil ilâ tahriri'l-mesâil* diye tanınmıştır. Ibnu Alâiddin (ö. 800 H./1397 M. civarı) in *el-Fetâvâ et-Tatârhanîyye*'si. Muhammed b. Bezzâz (ö. 827 H./1424 M.) in *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*'si. Hayrüddin Müniif Fârûkî er-Remlî (ö. 1081 H./1670 M.)nin *el-Fetâvâ el-Hayriyye*'si. Muhammed Efendi Ankaravî (ö. 1098 H./1687 M.) in *el-Fatâvâ el-Ankaraviyye*'si ve *el-Fetâvâ el-Hindîyye*. Mısır'da 6 büyük cild olarak 1310 H. de basılmıştır. Kenarında *Kâzihân Fetâvâ*'sı vardır. Hamid Efendi b. Ali el-İmâdî'nin *el-Fetâvâ el-Hâmidîyye*'si. Bu şahıs. 1137-1155 H./1724-1742 M. yılları arasında Şam müftüsü idi. Muhammed b. Emin İbnu Âbidin (ö. 1252 H./1837 M.) bu kitabı, *Tenkîhu'l-Hâmidîyye* adıyla kısaltmıştır. Mısır müftüsü Muhammed Abbâsî el-Mehdî'nin *el-Fetâvâ el-Mehdiyye fi'l-vakâii'l-Mısıriyye* adlı kitabı da 1304 H./1886 M. yılında yazılmıştır. bk. Subhî Mahmasânî, *Felsefetü't-teşri fi'l-İslâm*, s. 48. Beyrut, 1961.

12 Bu çeşit Türkçe fetva mecmualarına örnek olarak, Diyanet İşleri Bşk. Ktp. 3061 de kayıtlı, Ebussuud Efendiye ait yazma eseri gösterebiliriz.

13 Arapça ve Türkçe olarak şimdiye kadar basılmış fetva kitaplarının sayılarını tesbit etmek ve özellikleri hakkında bilgi vermek, yapılması yararlı inceleme konularıdır. Biz burada, Türkçe olarak basılmış dokuz eser hakkında kısa bilgiler vermekle yetineceğiz.

kenarlarında arapça ibâreler yer almaktadır. Bu ibâreler fetvayı kuvvetlendiren fıkhi hükümlerdir. Türkçe fetvaların arapça dayanaklarını ve muteber fıkıh kitaplarındaki ibârelerini göstermektedir.

Sözünü ettiğimiz bu fetvalar, o zamanki cemiyetin, dîni, hukukî ve ahlâkî yaşayışının bir bölümünü bize aksettirmektedir. Fetvaların ibâdetle ilgili olan-

1 *Abdürrahim Efendi Fetvaları*. Şeyhülislam Menteşizade Abdürrahim Efendi (ö. 1129 H./1716 M.) ye aittir. İstandulda 1243 H./1827 M. de büyük boy 2 cilt olarak basılmıştır. I. C. s. 578. 2. C. s. 584.

2 *Neticetü'l-Fetâvâ*, İst. 1265 H./1849 M. 87. Osmanlı Şeyhülislâmı Dürrizade Muhammed Ârif Efendi (ö. 1225 H./1810 M.) nin emri ile, fetva emini Ahmed Ef. tarafından toplanan fetvalardır. 1143 H./1730 M. taihinden itibaren gelen 9 şeyhülislâmın fetvalarını ve başka fetva ve fıkıh kitaplarından alınan hükümleri hâvidir. Ferâiz bölümünde (s. 622-3) Kemâlpasazade'nin iki fetvası bulunmaktadır.

3 *Fetâvây-ı Feyziyye*. İst. 1266 H./1850 M. s. 572. 46. Osmanlı Şeyhülislâmı Feyzullah Efendi (ö. 1115 H./1703 M.) nin fetvalarını muhtevidir.

4 *Fetâvây-ı Ali Efendi*, İst. 1305 H./1887 M. 2C. I. C. s. 556, 2. C. s. 498. Kitabın 2. sayfasında Sâlih b. Ahmed el-Kefevî, Şeyhülislâm Ali Cemâlî'nin fetvalarını toplayıp, muteber fıkıh kitaplarından, her fetvanın dayanağını da bulup yazdığını ifade ediyor. *Osmanî Müellifleri* sahibi Bursah M. Tâhir ise (III s. 61) bu kitabın 43. Osmanlı Şeyhülislâmı Çatalcah Ali Efendi (1041 H./1103/1631-1692 M.) nin olduğunu yazmaktadır.

5 *Behcetü'l-Fetâvâ*. İst. 1276 H./1859 M. s. 643. 2. basım, İst. (tarihsiz) s. 652. 57. Osmanlı Şeyhülislâmı Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156 H./1743 M.)nin fetvaları olup, fetva emini Muhammed Fıkıhî tarafından toplanmıştır.

6 *Hulâsatu'l-Ecvice*, İst. 1289 H./1872 M. s. 264. On binden fazla Türkçe fetvayı ihtiva edip, Netice, Ali Efendi, Behce, Abdürrahim, İbnu Nuceym ve Feyziyye gibi kitaplar kaynak kabul edilme suretiyle, İhsan Fehmi Efendi (1210 -1298/1795-1880 M.)nin Şeyhülislâmlığı zamanında fetva emini olan Çemişzade Muhammed Hâlis Efendi tarafından tertip edilmiştir.

7 *İlâveli Mecmûai Cedide*, İst. 1329 H./1911 M. s. 675. Fetvahane müsevvidlerinden Ali Murtaza tarafından toplanmıştır. Büyük bir kısmı muâmelât ile ilgili ve fetvahanenin o zamanlarda tasdik ederek verdiği fetvaları, dîni kaynakları ile birlikte toplanmış olması bu eserin özelliğini teşkil etmektedir.

8 *Fetâvây-ı Ferâiziyye*, İst. 1323, H./1905 M. küçük boy, s. 119 Fatih dersiâmlarından Meşihat Ferâiz muallimi Filibeli Ahmed Hulusi Efendinin eseridir. Ferâiz baplarına göre tertip edilmiş bir fetva kitabıdır.

9 *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında* 16. *Asır Türk Hayatı*, İst. 1972, s. 245. M. Ertuğrul Düzdağ'ın, İst. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirirken hazırladığı mezuniyet tezi ile ona sonradan yaptığı ilâvelerden meydana gelmiştir. Eserin başına fetva ve şeyhülislâmlık müesseseleri ve Ebussuud'un hayatı hakkında 30 sayfalık bir bölüm ilâve edilmiştir. Esas kitap, büyük Türk âliminin vermiş olduğu fetvaların çeşitli konulara göre sıralanmasından meydana gelmektedir. Mesele adı verilerek numaralanmış olan fetvalar 1001 tane- dir. Bunlardan, 79, 160, 518, 696 ve 697 numaralı fetvalar Şeyhülislâm Kemâlpasazade'ye aittir.

Bursah M. Tâhir, "İbni Kemâl, Ebussuûd, Zenbilli Ali Efendilerden başka fetvâsı müdevven olan zevât-ı kirâm" başlığı altında 90 fetva kitabından bahsediyor ve sahiplerinin adını veriyor. bk. *Osmanî Müellifleri*, II. s. 61-64.

ları, dîni vazifelerin, doğru ve şartlarına uygun olarak nasıl yerine getirileceğini açıklamakta, yapılacak hataların ve ihmâllerin sonuçlarını da bildirmektedir. İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk kâideleri de fatvalar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu kâideler titizlikle gözetildiğinde, toplumun refah ve saadete kavuşacağı ve kişilerin sulh ve huzur içinde yaşayacakları kuvvetle umulur.

Fetvaların açıkladığı diğer bir konu, ahlâk ve muâşeret kâideleridir. Ahlâka ve nezâket kâidelerine aykırı davranışlarda bulunan kişileri devlet otoritesinin cezalandıracağı ve başkalarının rahatsız edilmemesi için gerekli tedbirlerin yine devletçe alınacağı da çok tabiidir.

İşte Kemâlpaşazadenin fetvalarını, yukarda bahsettiğimiz esasların ışığı altında tetkik ettiğimizde şu sonuca ulaşmaktayız; Kemalpaşazade verdiği fetvalarında İslâm dininin esaslarını daima gön önünde tutmuş, dine aykırı her hangi bir fetva vermemiştir. O, fetvalarında hak ve adaleti gözetmiş, zulüm ve haksızlığın her zaman karşısında olduğunu ifade etmiştir. Aile içinde olsun veya cemiyette olsun, ferdlerin her türlü davranışlarında iyilik ve adalatten asla ayrılmamaları gerektiğini fetvalarında belirtmiştir. Fetvaların konuları, imân ve ibadet bahisleri de dâhil olmak üzere, hukuku ve ahlâk alanlarını kaplamaktadır. Biz, aşağıda Şeyhülislâmın aile huku ile ilgili 60 kûsûr fetvasını naklederek, onun sosyal meselelere nasıl eğilmiş olduğunu belirtmek istiyoruz. 16. yüzyılın başında yaşamış olan Kemâlpaşazade, o zamanki Müslüman-Türk toplumunu iyi tanımış, sosyal münasebetlerde kişinin, ailenin ve toplumun yararlarını göz önüne alarak fetvalarını vermiştir. Fetvaların dili bize, 16. yüzyıl Türkçesini de aksettirmektedir. Bu özelliğin bozulmaması için, Türkçe kelimelerin o zamanki kullanış şekillerini aynen korumaya çalıştık. Fetvaları, nikâh, mehir, nesep, hidâne hakkı, talâk, nafaka, aile planlaması ve ahlâk ve âdâb-ı muâşeret olmak üzere sekiz başlık altında sunuyoruz.

Nikâh :

1- Zeyd Hind'i tezevvüc ettikde, Zeyd ve Hind'den gayri ancak Amr hazır olsa akd-i mezbûr sahih olur mu? Olmaz.¹⁴

2- Zeyd, Hind-i bâliğayı Hind'den izinsiz, nefsine tezvîc eylese, akd-i mezbûr sahih olur mu? Olmaz.¹⁵

14 bk. *Fetâvâ-yı İbni Kemâl*, İst. Bel. Ktp. Muallim Cevdet Kitapları, O 44, v. 11a.

15 Aynı eser. v. 11b

3- Zeyd'in zevcesi Hind fevt olduktan (öldükten) sonra, bir kaç gün mürrurunda Zeyd, Hind'in kız kardeşi Zeynebi tezevvüc etmek câiz olur mu? Olur.¹⁶

4- Hind-i bâliğa nefsinı Amr'e tezevvüc ettikde, kâdî izni bulunmasa, akd-i mezbûr sahih olur mu? Olur.

5- Hind'i bâliğa nefsinı mehri misli ile, küfvü Amr'e tezvüc eylese, Hind'in babası Bekir, iznim bulunmadı deyû akd-i mezbûru feshâ kadîr olur mu? Olmaz.¹⁷

6- Hind Zeyd'e kendini tezvüc etmek için, ergenlik nâmına şu kadar akçe verip, Zeyd Hind'i tezevvüc eylese, Hind meblağı mezbûru Zeyd'den istirdada kadîr olur mu? Olur.

7- Evsât-ı nâsden (orta halli) olan Zeyd, kızı Hind'i ere verdikde Hinde bir miktar cihâz esvabı verip, badehu Zeyd esvab-ı mezbûrenin bazısı için, şu esvabı âriyet tariki ile vermiştim deyüp, Hind, hibe etmiştim deyü dava edip, lâkin Hind davasını isbat edemese, Zeyd yeminiyle tasdik olunur mu? Olunur.¹⁸

8- Zeyd evlenmek isteyip, nikâh olunmağa karîn oldukta, Amr Zeyd'e, bu evlenmek bir belâdır, niye evlenürsün deyü meneylese, ne lâzım olur? Âsim (günahkâr) olur.¹⁹

9- Hind, Zeyd'e -Helallığa vardım dese. Zeyd dahi, aldım dese. Buna iki avret yarar şahit olsa, şer'an sahih olur mu? elcevap olur.²⁰

10- Zeyd Hind'i tezevvüc ettikten sonra, kabledduhûl (cinsi münasebetten önce) Zeyd fevt olsa, Hind Zeyd'e vârise olur mu? Olur.

11- Zeyd Hindi tezevvüc ettikten sonra, kabledduhûl Hind fevt olup, zevci Zeydi ve babası Amr'i terk edip, Zeyd tereke-i Hindden hisse-i zevc almak istedikte, Amr, sen Hind'e dâhil olmadan Hind fevt olmakla vâris olmasın deyüp, hissesini ahizden men'a kadîr olur mu? Olmaz.²¹

12- Hind-i nasrâniye şeref-i İslâmla müşerref oldukda, zevci Zeyd-i nasrânî dahi şerefi İslâmla müşerref olsa, Zeyd teccid-i nikâh etmeden Hind ile evzâc muâmelesine kadîr olur mu? Olur.

16 Aynı eser, v. 12b.

17 Aynı eser, v. 13b.

18 Aynı eser, v. 17a.

19 *Fetâvây-ı İbni Kemâl*, İst. Üniversite Ktp. 6253, v. 13a.

20 *Sûret-i Fetâvâ*, İbnu Kemâl, İst. Fatih'Ktp. 2348/1, v. 19a.

21 İst. Bel. Ktp. M. Cevdet, 0 44, v. 9b.

13- Zeyd-i nasrâninin zevcesi Hind-i nasrâniye, şerefi İslâmı müşerref olup, badehu Zeyd'e İslâm arz olundukta, Zeyd ibâ eylese (kabul etmese), Hind Zeyd'den tefrik olunur mu? Olunur.²²

14- Hind-i sağîreyi veliy-i akrebi anası ve hâdnesi Zeynep, Amr'e tezvîc eylese, Hind ma'slahat-ı ricâle sâliha olmadan, Amr. Hind'i Zeynepden almağa kadir olur mu? elcevap olmaz.²³

15- Kızın vekili verdim dese, er vekili, müvekkilim için aldım dese, nikâh olur mu? elcevap olur. Şâhideyn (iki şahit) huzurunda.

16- Zeyd, üvey babasının oğlunu, zevcesinden olan kızma nikâhlamak câiz olur mu? elcevap olur.²⁴

17- Zeyd, zevcesi Hind ile aleliştirak (ortak olarak) malik oldukları câriyeyi vat'ı halâl olur mu? Olmaz.²⁵

Mehir :

18- Zeyd, Hind'i 10 dirhemden ekal (daha az), şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra, Zeyd Hind'i tatlik eylese (boşasa) Hind Zeyd'den tamamen 10 dirhem gümüş almağa kadir olur mu? Olur.²⁶

19- Zeyd, Hind'i şu makûle şu kadar esvâp mehr-i muaccel tesmiyesile tezevvüc edip, badehu vermeden, Hind'e duhûl eylese, Hind esvâb-ı merkûmenin (sözü edilen elbiselerin) vasatını, yahut vasatlarının kıymetlerini Zeyd'den almağa kadir olur mu? Olur.

20- Zeyd Hind'e nâmzet (nişanlı) olup, Hind'e mehr-i muaccel namına şu kadar eşya gönderip, badehu Hind'i tezevvücden fâriğ olsa (vaz geçse), Zeyd eşyây-ı merkûmeyi Hind'den istirdada kadir olur mu? Olur.²⁷

21- Zeyd, Hind'i şu kadar mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra, nikâh kâim iken, Zeyd sıhbatinde, Hind'in mehri üzerine şu kadar akçe ziyâde eylese, Hind dahi kabul edip, badehu Zeyd fevt olup, Hind tereke-i Zeyd'den mehr-i müsemmayı ve ziyâdeyi almağa kadir olur mu? Olur.

22 Aynı eser, v. 10a.

23 Aynı eser, v. 22b.

24 Diyanet İşleri Bşk. Ktp. 3546/2, v. 8a.

25 İst. Bel. Ktp. 0 44, v. 272a.

26 Aynı eser, v. 18a.

27 Aynı eser, v. 19b.

22- Zeyd, Hind'i şu kadar eşya mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc edip, eşyây-ı mezbûreyi Hind'e verdikten sonra, Zeyd kabledduhûl velhalvet Hind'i tatlik eylese (boşasa), Zeyd, eşyây-ı mezbûrenin nisfını Hind'den istirdada kadir olur mu? Olur.²⁸

23- Düyûnu terekesinden ezyed (daha fazla) olduğu halde fevt olan Zeyd'in dâyinleri (alacaklıları), tereke-i Zeyd'i deyinlerimize göre iktisam edelim (bölüşelim) dediklerinde, zevcesi râziye olmayıp "mehrimi terekeden istifa ederim (alırım) " demeğe kadir olur mu? Olmaz.²⁹

24- Zeyd-i mefkûdun hakikaten ya hükmen mevti sâbit olmadan, zevcesi Hind, Zeyd zimmetinde olan mehr-i müaccelini Zeyd'in malından almağa kadir olur mu? Olmaz.³⁰

Nesep :

25- Zeyd âhar diyarda iken mevti şâyi olmağla, zevcesi Hind, ba'de inkı-zâi'l-idde (iddet müddeti geçtikten sonra) nefsinı Amr'e tezevvüc edip, Amr'den veled getirdikten sonra, Zeyd çıkagelip, Hind'i Amr'den tefrik ettirse, ol veled Zeyd ve Amr'den hangisine hükmolunur? elcevap Amr'e hükmolunur.

26- Zeyd, babası Amr'in câriyesi Hind'i Amr'den izinsiz vat'ı edip, Hind Zeyd'den veled getirse, ol veledin nesebi Zeyd'den sâbit olur mu? elcevap olmaz.³¹

27- Zeyd, talâk verdiği avretinin bir yıldan sonra oğlu doğsa, şer'an kimin olur? elcevap Zeyd'in olur. Zevce, iddetim çıktı demediye.³²

Hudâne hakkı (Çocuğu yanında bulundurma ve terbiye hakkı)

28- Zeyd-i sağirin hâdinesi anası fevt olup, Zeyd'in anasının babası Amr ile, liebeveyn ammi (ana baba bir amca) oğlu Bekir ve hâli (dayısı) Bişr'den gayri kimsesi olmasa, hakk-ı hudâne mezburlardan hangis-inindir? Bekirindir.

29- Hind-i nasrâniyye, zevci Zeyd-i müslimi müteveffadan olan oğlu Amr-i sağiri, bihakkılhudâne imsâk üzere iken (yanında bulundururken) Amr taakkul-i dîn edip (dinin ne olduğunu anlayıp), müslümandan ammesi (halası) Zeyneb'den gayri kimsesi olmasa, Zeynep, Amr'i Hind'den alıp bihakkılhudâne ne imsâke kadir olur mu? Olur.

28 Aynı eser, v. 20a.

29 Aynı eser, v. 21b.

30 Aynı eser, v. 71a.

31 Aynı eser, v. 38b.

32 *Fetâvây-ı Ebussuud*, Fatih Millet Ktp. Ali Emiri, Şer'iyye, 81, v. 138a.

30- Hind-i nasrâniyye, zevce-i mutallhıkı (kendini boşayan kocası) Zeyd-i müslimden olup 1.5 yaşında olan oğlu Amr-i sağiri, buhakkılhüdâne terbiye ederken, Amr taakkul-i din etmeyip, keffe(yasaklamaya) hakkı yok iken, Zeyd, mücerred Hind nasrâniyedir deyû, Amr'i Hind'den almağa kadir olur mu? Olmaz.

31- Zeyd-i sağiri, anasının anası Zeynep, bihakkılhüdâne imsâk üzere iken, Zeyd yedi yaşını tekmil edip istifta hâsıl olsa, Zeyd'in babası Amr, Zeyd'i Zeyneb'den almağa kadir olur mu? Olur.³³

Talâk (boşanma):

32- Zeyd, zevcesi Hind'e "bre kahbe" dese, mücerred böyle demekle Hind boş olur mu? Olmaz.

33- Zeyd, zevcesi Hind ile çekiştikde, var yıkıl git deyip, lâkin talâk niyyet eylemese, Hind mübâne(boş) olmuş olur mu? Olmaz. Talâk niyyet ederse, Hind Zeyd'den mübâne olur.³⁴

34- Zeyd, Hind'i tezevvüc eder oldukta, talâk emri Hind'in yedinde olup, Hind istediği vakitte kendini tatlik etmek (boşamak) üzere tezevvüc eylese, Hind nefsinin tatlike kadir olur mu? İcâp Hind tarafından olıcak olur.³⁵

35- Zeyd, zevce-i medhûlünbihâsı Hind'i üç tâlâk ile tatlik edip, iddeti münkaziye olduktan sonra, Hind nefsinin Amr'e tezevvüc edip, lâkin Amr kabledduhûl Hind'i tatlik eylese, tahlil-i şer'i (dinen halâl olmak) hasıl olup, Zeyd Hind'i tezevvüc etmek câiz olur mu? Olur.³⁶

36- Mücerred (bekâr) olan Zeyd, falan fiili işlersem, alıp alacağım boş olsun, dedikten sonra, ol fiili işleyip badehu Hind'i tezevvüc murâd eylese, boş olmamağa mahlas-ı şer'i (dini kurtuluş yolu) nedir? Fuzûli nikâh olunup (o şahıs başkası tarafından habri olmadan evlendirilip) Zeyd fiili ile kabul etmek gerektir.³⁷

33 *Fetâvâyı İbni Kemâl*, İst. Bel. Ktp. M. Cevdet, 0 44. 41a.

34 Aynı eser, v. 27a. Kemalpaşazade, biraz sonra (v. 54a) bu şekilde karısına hakâret eden kimsenin cezasını şu fetva ile açıklıyor: Zeyd zevcesi Hind-i sâlihaya "bre fâhişe" deyu şetmeylese ne lâzım olur? Ta'zir. Şeyhulislâm, ta'ziri de başka bir yerde şöyle anlatıyor: Ta'zir-i belîğ nedür? elcevap her kişinin hâline münasip ta'zir olur. Ol hususta re'y kâzinidir. 100 değnek ta'zirdir. Habs'i medid dahi ta'zir-i belîğdir. bk. Süleymaniye Fâtih Ktb. 2348/1, v. 16b. Nurosmaniye Ktp. 1967, s. 29a.

35 Aynı eser, v. 28a.

36 Aynı eser, v. 29a.

37 Aynı eser, v. 32a.

37- Zeyd, falan fiili işlersem, talâk-ı selâse üzerime olsun, deyip badehu ol fiili işlese, Zeyd'in zevcesi Hind üç talâk boş olur mu? Böyle demek örflerinde "avretim üç talâk boş olsun" demek ise olur.³⁸

38- Zeyd-i fâsıkın avreti, ben fâsık avreti olmağa râzi değılem deyip çekinse, tefrik olunur mu şer'an? elcevap olunmaz bilâ sebep.³⁹

39- Zeyd marız olup lâya'kıl iken (aklı üstünde değılken) zevcine talâk verse vâki olur mu? elcevap olur.⁴⁰

40- Zeyd frenk uyuzu olsa zevci tefrik olunur mu? elcevap olur. İmam Muhammed kavlince.⁴¹

Nafaka :

41- Hind, zevc-i mutallık (boşayan kocası) Zeyd üzerine hâkime kaderi marûf yevmi şu kadar nafaka takdir ve istidâneye (borç almaya) izin alıp, iddeti münkaziye olunca (bitinceye kadar) istidâne eylese, nefsinin infâk ettikten sonra, nafaka-i müstedâneyi Zeyd'den almadan fevt olsa (ölse), Hind'i in vereseşi nafaka-i müstedâneyi Zeyd'den almağa kadir olurlar mı? Olurlar.

42- Zeyd-i zimmînin zevcesi Hind İslâma gelmekle, Hind'in zeyd'den olan sağire kızı Zeyneb'in İslâmına hükmolunsa, Zeynebin malı olmayacak, Zeynebin nafakası Zeyd üzerine lâzime olur mu? Olur.⁴²

43- Zeyd-i fakirin müsirler (zenginler) olan lieb (baba bir) er karındaşı Amr ile, liebeveyn (ana baba bir) ammi (amcası) Bekir'den gayri kimsesi olmasa, Zeyd'in nafakası yalnız Amr üzerine mi lâzime olur? Yoksa Bekir üzerine dahi lâzime olur mu? Yalnız Amr üzerine lâzime olur.

44- Zeyd-i fakirin anası Hind-i müsire ile liebeveyn ammi Amr-i müsirden gayri kimsesi olmasa, sağirin nafakası mezbûrlar (adı geçenler) üzerlerine ne vechile lâzım olur? Sülüs (1/3) Hind'e, bâkisi Amr'e lâzime olur.⁴³

45- Zeyd-i müslim, fakirler olan kız karındaşları Hind ve Zeyneb-i nasrâniyeleri infâk ve iksâ eylese (doyursa ve elbise giydirse), Zeyd âsim (günahkâr) olur mu? Olmaz.⁴⁴

38 Aynı eser, v. 34a.

39 Nurosmaniye Ktp. 1967, v. 43a.

40 Sül. Fâtih Ktp. 2348/1, v. 21b.

41 Aynı eser, v. 20b.

42 İs. Bel. Ktp. 0. 44, v. 44b./43)

43 Aynı eser, v. 45a.

44 Aynı eser, v. 272a.

46- Zeyd-i ganînin zevcesi Hind-i fakîreye zekât vermek câiz olur mu? elcevap olur.

47- Tüccâr tâifesinden Zeyd'in mâl-i ticâretten gümrük nâmı ile verdiği akçeyi, zekât niyeti ile vericek, zekât yerine geçer mi? elcevap geçer.⁴⁵

Aile planlaması (hamle mâni olmak ve iskât-ı cenîn):

48- Zeyd, memlûke câriyesinden veled gelmesün için ebeden hamle mâni olur ilâç eylese, âsim olur mu? elcevap olmaz.⁴⁶

49- Zeyd, câriyesi Hind'i vat'ı ve ihbâl edip (hâmile yaparak) cenînin hilkatı mütebeyyine olduktan sonra, Zeyd, cenîni muâlece ile iskât etmek câiz olur mu? Olmaz.

Ahlâk ve Adâb-i muâşeret:

50- Bir karye ahâlisi içlerinden Zeyd'e incindiklerinde, Zeyd'in meytî vâki oldukta varmamağa ittifak edip, Zeyd selâm verdikte redd-i selâm etmeseler, mezburlara ne lâzım olur? Âsim olurlar.⁴⁷

51- Zeyd, Amr'e "zimem-i nâsde (insanların zimmelerinde) olan şu kadar akçemi tahsil eyle, sana riâyet edeyim" demekle Amr meblağ-ı mezbûru tahsil edip Zeyd'e teslim ettikde, Zeyd Amr'e nesne vermese, Amr amelinin ecr-i mislini Zeyd'den almağa kadir olur mu? Olur.

52- Zeyd, Amr'e "bana şu kadar sene hizmet edip eyle, sana kızım Hind'i tezvic edeyim" demekle, Amr dahi ol kadar sene hizmet edip, Zeyd Hind'i Amr'e tezvic etmese, Amr hizmetin ecr-i mislini Zeyd'den almağa kadir olur mu? Olur.

53- Zeyd Amr'den şu kadar akçe karz aldıkta, Amr'e "menzilimde sâkin ol, meblağ-ı mezbûru edâ etmedikçe senden ücret istemem" deyip, Amr dahi bir müddet menzilde sâkin olduktan sonra, Zeyd meblağ-ı mezbûru Amr'e edâ eylese, Zeyd menzilin müddet-i malûmede ecr-i mislini Amr'den almağa kadir olur mu? Olur.⁴⁸

54- Zeyd, zevcesi Hind'in menzilinde, ücret kavlınsız (sözü etmeden) Hind ile bir müddet sâkin olsa, Hind Zeyd'den ücret nâmına nesne almağa kadir olur mu? Olmaz.⁴⁹

45 Aynı eser, v. 4a.

46 Nurosmaniye Ktp. *Fetâvây-ı İbni Kemâl*, 1967, v. 67b.

47 İst. Bel. Ktp. M. Cevdet, O 44, v. 272a.

48 Aynı eser, v. 244b.

49 Aynı eser, v. 252b.

55- Bir kimse, zinâ ve livâta ve sâir zünûbdan (günahlardan) her ne var ise işlemek gerek ki hicâp olmaya, badehu tevbe eyleye deyip, bu vechile müs-lûmanlara telkin eylese, ol kimseye ne lâzım olur? elcevâp dâl ve mudıldir (hem sapıtmıştır hem de başkalarını sapıtıcıdır), te'dib-i belîğ edip, şehirden sürmek gerektir.⁵⁰

56- Bir nâibin (kâdi veya vekilinin) avreti ve kızı ve kız karındaşı fâhi-şelikle meşhûr olsa, şer'an ol nâibin niyâbeti câizmidir? Câizdir.⁵¹

57- Elli beş yaşında olup, Mekke-i Mükerrreme'den müddet-i sefer baide olan belde ahâlisinden Hind, yanında zevci, ya mahremi yok iken hacca git-mek câiz olur mu? Olmaz.⁵²

58- Zeyd zevcine "ben sana cimâ ederse menden üç talâk boş ol" dese, şer'an ne lâzım olur? elcevap cimâ ederse üç talâk vâki olur. Etmezse dört ay geçerse, bir talâk vâki olur. Tecdid-i nikâhdan sonra hâl öyledir, üç talâk ta-mam oluncayadek.⁵³

59- Zeyd, bir hususta şeyhülislâmdan aldığı fetvayı şer'iyeyi Amr'e gösterdikde Amr, fetva ne imiş? ben fetvayı bilmem dese, Amr'e ne lâzım olur? Tecdid-i imân ve nikâh.

60- Zeyd, zevcesi Hind'i bigayri vech-i şer'i (dine aykırı olarak) darb eylese (döğse) Zeyd'e ne lâzım olur? Ta'zir.⁵⁴

61- Zeyd, zevcesi, Hind'i babası Amr ve anası Zeynep ile bir menzilde iskân eylese, Hind Zeyd'e "ben Zeynep ile sâkine olmam, beni başka menzil-de iskân eyle" demeğe kadir olur mu? elcevap olur.⁵⁵

62- Zeyd'in tavuğu, Amr'in bahçesine girip zarar eylese, Amr dahi def-i zarar etmek için tavuğu taş ile atıp ve vurup helâk olsa, şer'an tavuğu tazmin ettirmeğe kadir olur mu? elcevap olmaz.

63- Zeyd, Amr'i ehl-i örfe gamz edip, şikâyet edip bigayrihakkın akçesin aldırsa, sonra Amr akçesin Zeyd'den şer'an alabilir mi? elcevap alabilir.⁵⁶

50 Fatih Millet Ktp. Ali Emîri, Şer'iyeye, 81, v. 4b.

51 *Fetâvây-ı İbni Kemâl*, İst. Üniversite Ktp. 6353, v.60.

52 İst. Bel. Ktp. M. Cevdet O 44, v. 9a.

53 İst. Süleymaniye Fatih Ktp. 2348/1, v. 21a.

54 İst. Bel. Ktp. M. Cevdet O 44, v. 57a.

55 Aynı eser, v. 23b.

56 İst. Nurosmaniye Ktp. 1967, v. 174a.